لەسەر بناغەی هەواڵێکی درۆ، چل ساڵ لەمەوبەر فەرمانی پەلاماردانی کوردستان دەرچوو

ئەحمەد ئەسکەندەری

٢٨ی گەلاوێژی ١٣٥٨ – ١٩ی مانگی هەشتی ١٩٧٩

ڕۆژی ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٥٨ لەگەڵ هاوڕێکانم لە نووسینگەی 'کۆمەڵەی لایەنگری زەحمەتکێشان و پارێزگاری لە مافی نەتەوایەتی گەلی کورد' لە شاری سەقز بووین و ڕووداوێکی ئەوتۆ لە ئارادا نەبوو. وەکوو ڕۆژەکانی پێشووتر تەلەفونم کرد لە 'کۆمەڵەی پارێزگاری لە ئازادی و شۆڕش' لە شاری سنە بەڵام ئەمجارە بە پێچەوانەی جاران کەسێک بە فارسی جوابی دایەوە! خێرا زانیم کە هاوڕێیانمان لەو شارە ناچار کراون شوێنەکەیان بەجێ بهێڵن. . . زۆری پێنەچوو ڕادیۆ تاران پەخشی ئاسایی خۆی بڕی و دەستی کرد بە بڵاوکردنەوەی مارشی سەربازیی و پەیتا پەیتا فەرمانی جیهادی خومەینی دەخوێندەوە.

ئاماژە بە سێ دەربڕینی خومەینی لە مانگەکانی گەلاوێژ و خەزەڵوەری ساڵی ١٣٥٨ و هەروەها مانگی پووشپەڕی ١٣٥٩ [١٩٨٠] جەوهەری هەڵسوکەوتی کۆماری ئیسلامی ئێران بەرامبەر بە کوردستان، هەڵگیرساندنی شەڕ لەلایەن ئەوانەوە و هەروەها هەڵوەستی ڕژیم بەرامبەر بە کەسایەتییە سیاسییەکان و حیزب و ڕێکخراوەکان لەلایەک و بۆچوون و کاردانەوەیان سەبارەت بە وتووێژ و دانووستاندن لەلایەکی ترەوە، بەڕوونی دەردەخات.

١ – فەرمانی هێرش بۆ سەر کوردستان، خومەینی ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٥٨ [١٩/٨/١٩٧٩]

” السّاعه خەبەر گەیشت کە لە سنە «حیزبی دیموکرات»، ئەوانە ئەرتەشییەکان و ڕێکخراوەکانی ئەوانیان گەمارۆ داوە، وە ئەگەر هەتا نیو سەعاتی تر یارمەتی نەدرێن چەکەکان دەبەن. وە لە مزگەوتی جامیعەی سنەوە بە ئەمەیان ڕاگەیاندووە کە حیزبی دیموکرات ژنەکانمانیان بە بارمتە گرتووە. اکیداً به تەواوی هێزەکانی ئاسایش فەرمان دەدەم بەرەو پادگانەکانی . . بەرەو سنە بکەونە ڕێ، پاسدارانی ئینقیلاب – لە هەر شوێنێک کە هەبن – بە ژمارەی پێویست –

بە پردی هەوایی – بەرەو سنە و کوردستان هێزەکانیان ببزوێنن و زۆر بە توندی، هەموو یاخیبووەکان سەرکوت بکەن. تەئخیر، – با یەک سەعاتیش بێت – بە سەرپێچی کردن لە ئەرکەکان دەژمێردرێت و بە توندی سزای بەدوادا دێت. . (دەقاودەق لە سایتێک بە ناوی پۆرتالی ئیمام خومەینی وەرگیراوە: صحیفه امام، ج ۹، ص ۳۰٦ سایت ‘پرتال امام خمینی’ http://www.imam-khomeini.ir/)
چەندین ساڵ دواتر – هەروەکوو لە خوارەوە ئاماژەی پێ دەکرێت – کاربەدەستانی ئەوکاتی ئێران لە کوردستان، تاران و قوم پێداگری دەکەن کە ئەو ڕۆژانە لە شاری سنە هیچ نەقەوماوە و ئەم فەرمانی شەڕ و هەڵچوونەی خومەینی لەسەر بناغەی خەبەری دروستکراو و هەڵبەستراوی شەڕخوازان لە ئاستی سەرەوەی دەسەڵاتی سەربازی و ئایینیی ئێراندا دەرچووە.

چل ساڵ توندوتیژی، داپڵۆسین، بۆمباران و ئیعدام وەڵامی کۆماری ئیسلامی ئێران بووە بە داخوازییە ڕەواکانی خەڵکی کوردستان. بەڵام سەرەڕای ئەو سیاسەتە دژە مرۆڤانە و سەرکوتی زۆر، خەبات لە دژی ستەمی میللی و هەموو ئاکامە سیاسی، ئابووری و فەرهەنگییەکانی لە کوردستان بەردەوام درێژەی هەبووە و لە باری سیاسییەوە کوردستان قەت دەسەڵاتی کۆماری ئیسلامی ئێرانی قبووڵ نەکردووە.
مامۆستا شێخ عێزەدین حوسەینی در بەیاننامەیەکدا که ڕۆژنامەی ‘کیهان’ ۸ خاکەلێوەی ۱۳۵۸ لاپەڕەی ۷ دا بڵاوی کردووەتەوە، سەبارەت بە ڕیفراندۆم (ڕۆژەکانی ۱۰ و ۱۱ی خاکەلێوە، ۳۰ و ۳۱/۳/۱۹۷۹) بۆ دیاریکردنی ڕژیمی تازە پاش ڕووخانی شای ئێران بەم شێوە دەدوێت:
«لەبەر ئەوە ناوەرۆکی ‘کۆماری ئیسلامی’ تەماوییە و نادیارە، بەتایبەت سەبارەت بە مافی دیاریی کردنی چارەنووس و هەروەها مەسئەلەی خودموختاری کوردستان لە چوارچێوەی ئێرانێکی ئازاددا . . لەم ڕیفراندۆمەدا بەشداری ناکەم.»
ڕێکخراوی ‘کۆمەڵە’ یەک هەفتە پێش ڕیفراندۆم و حیزبی دیموکراتیش پاش دیداری دەستەی نوێنەرایەتی حیزب بە سەرۆکایەتی دوکتور قاسملوو لەگەڵ خومەینی لە قوم، ڕۆژی پێش ڕێفراندۆمەکە (۹ی خاکەلێوە) لە بەیاننامەیەکدا کە لە ڕۆژنامەکانی ئێراندا بڵاوکرایەوە، بەشداری نەکردنی خۆیان لەو ڕیفراندۆمەدا ڕاگەیاند.
فەرمانی شاڵاو و کوشتن لەسەر ئەساسی هەواڵی هەڵبەستراو کە ئاکامەکانی زۆر ڕووخێنەر و کارەساتئامێز بوو
«چشمانداز ایران» (چەشم ئەنداز واته روانگه، بەرژەوەند، ئاسۆ) گۆڤارێکه هەر دوو مانگ جارێک له تاران بڵاوه‌بێته‌وه. به‌هاری ساڵی ۲۰۰۳ یەکەمین ژمارەی «چشمانداز ایران – ویژه کردستان» (تایبەت بە

کوردستان) دەرچوو. پاییزی ٢٠٠٥ ژمارەی دووهەمیشی بڵاو کرایەوە . ئەوە یەکەم جاربوو کە گۆڤارێک لە تاران بەو شێوەیە دوو ژمارەی خۆی تەرخان بکات بۆ باسکردن لەسەر پرسی کورد لە ئێران و هەروەها وێنەی ڕێبەرانی کورد بەتایبەت مامۆستا شێخعیزەدین حوسەینی و دوکتور قاسملو بڵاو بکاتەوە.
وتووێژی ژێنراڵێکی بەناوبانگی ئەو سەردەمە «سەرلەشکر ناصر فەربود» لە لاپەڕەی ٤٣ی «چشمانداز ایران – ویژە کردستان" ژمارە دودا جێگای سەرنجێکی تایبەتییە:

«پرسیار: واتە ئێوە لەسەر ئەو باوەڕەن کە لە سەرەتای شۆڕشدا تاران دەستپێکەری شەڕبوو لە دژی کوردستان؟ بە واتایەکی دیکە دەستدرێژی لەلایەن دەوڵەتی کاتییەوە و لە تارانەوە بوو؟

وەڵام: ستاد (واتە ناوەندی سەرکردایەتی ئەرتەش) بە رەسمی نووسیویەتی کە خۆیان ئەم کارەیان کردووە.

پرسیار: بۆچی بە فڕۆکە هاتنە سەر شاری سنە؟
وەڵام: لەبەر ئەوەی (ئەرتەش) بە پێچەوانەی ئامانجی دەوڵەت کاریان دەکرد.»
هەڵبەتە ئەرتەشی کۆماری ئیسلامی ئێران هەر ئەوە نەبوو "بە فڕۆکە هاتە سەر شاری سنە"، ئەو جۆرەی کە ڕۆژنامەوانێک پرسیار دەکات، بەڵکوو لە سەر شار و لادێکانی کوردستان دیواری دەنگیان دەشکاند و هەر لە ڕۆژەکانی پێش نەورۆزی ١٩٧٩ــەوە مەبەستیان تۆقاندنی خەڵکی کوردستان بوو.
لێرە دا وتەیەکی ئاغای جەمشید حەقگو، ئوستاندار (پارێزگار)ی پێشووی ئازربایجانی ڕۆژئاوا زۆر شیاوی سەرنجدانە:

«ڕۆژێکیان بەبۆنەیەکەوە من لە ئیدارەی دووهەمی ئەرتەش بووم لە تاران و لەوێ پرسی کوردستان هاتە پێش. هەموو ئەفسەرانی خیبرەی اگلاعاتی روکنی دوو (دەزگای دژەزانیاریی ناو ئەرتەش) کە شارەزای دۆخی ناوچەی کوردستان و گیروگرفتەکان لەوێ بوون. لەبیرمە هاوکات کە جەختیان لەسەر بۆچوونەکانی من دەکردەوە . . . رایانگەیاند کە ئێمەش بەراوردمان کردووە و نزیکەی ١٤ ڕێگاچارەمان بۆ کوردستان ڕەچاوکردووە کە دوایین ڕێگاچارەیان، کردەوەی چەکدارانەیە.»
(چشماندازایران- ویژەکردستان، ژمارە دوو لاپەڕەی ٥٦ پاییزی ٢٠٠٥)
باشە ئەوکەسانەی – بە تایبەت کوردەکان – کە ئێستا لە تارانەوە و لەلاپەڕەکانی چشمانداز ایرانەوە هێرش ئەبەنەسەر ئەو تێکۆشەرانەی کە لە بزووتنەوەی حەقخوازانەی کوردستاندا بەشدارییان کردوووەو لە

بەرامبەر پەلاماری دڕندانەی کۆماری ئیسلامیدا ڕاوەستاون و پارێزگارییان لەگەل و نیشتمانی خۆیانکردووە، لەخۆیان ناپرسن ئەوە بۆچی کەس گوێی نەدایە ئەو ١٣ ڕێگاچارەیەی دیکەی کە «ئەفسەرانی خیبرەی روکنی دوو» پێشنیاریان کردبوو؟ بۆ بەرپرسانی کۆماری ئیسلامی لە بەرامبەر خەڵکی کورددا تەنها بەزمانی چەک و تۆپ و تانک هاتنە زمان و ڕێگا چارەی چواردەهەمیان هەڵنەبژارد؟

لەلایەکی ترەوە شێخ حسین کرمانی «نوێنەری ئەوکاتی ئیمام لەڕۆژهەڵاتی وڵات» هەر لە لاپەڕەی ٨ دا دەڵێت:

« جارێکیان گوتم باش وایە داهاتی یەک ڕۆژی نەفت تەرخان بکەین بۆ کوردستان . . . احمدئاغا [کوڕی خومەینی] ئەم قسەی منی زۆر پێخۆش نەبوو. . . تەلەفوونم کرد احمدئاغا وەڵامی دایەوە. وتم ئاغای خەڵخاڵی (ئایەتوڵڵا خەڵخاڵی جەللادی کوردستان) هاتووەتە هەمەدان و سبەینێ دەیەوێت بێت بۆ سنە. لەسنە هیچ باسێک نییە. ئارامی ئارامە. بیکەن بەخاتری خودا مەهێڵن بێت بۆ ئێرە.» (چشماندازایران- ویژەکردستان، ژمارە دوو لاپەڕەی ٨ پاییزی ٢٠٠٥)

بەڵگە لەمە روونتر و ئاشکراتر هەیە؟ خۆ ئەمە کۆمەڵە و حدکا نەیاننووسیوە. ئەم کابرایە راستەوخۆ لەگەڵ قوم و لەگەڵ ماڵی خومەینی پەیوەندی گرتووە. پێشتر بینیمان کە ئەرتەش چۆن شەڕەکەی دەستپێکرد، ئێستاش دەبینین کە لە شاری قومەوە خەڵخاڵی جەللادیان نارد بۆ ئێعدامکردنی خەڵک لە کوردستان.

سەبارەت بە ڕۆڵی دەزگاکانی ڕاگەیاندن و پڕوپاگەندەی ڕژیم هەر ئەوەندە بەسە سەرنجی ئەم بەشە لە لێدوانەکانی ئاغای شاهوێیسی پارێزگاری ئەوکاتی کوردستان بدەین کە لە هەمان ژمارەی دووهەمی گۆڤاری “چشمانداز ایران – ویژە کردستان”دا بڵاوبووەتەوە:

دەنگوڕەنگ (واتە ڕادیۆ و تەلەڤیزیۆنی ئێران) خەریکی بڵاوکردنەوەی مارشی سەربازیی بوون و بەم چەشنە سەرقاڵی هاندانی هاونیشتمانانی (ئێرانی) بوون لە دژی هاونیشتمانانی کورد. هەرچەندە دەمانگوت دۆخەکە لە کوردستان لە ژێر کۆنتڕۆڵدایە و وەها نییە هێرشی بکرێتە سەر و بارودۆخەکە ئارامە، هیچ کەس گوێی نەدەگرت و زانیاریی هەڵە لە کاناڵە نافەرمییەکانەوە بڵاودەکرایەوە.»

سەرنجدان بە قسەکانی ئاغای صباغیان چەند لایەنێکی ترمان بۆ ڕوون دەکاتەوە و لە زیانی ئەو کەسانەیە کە بە ناو توێژینەوە دەکەن سەبارەت بە دۆخی ئەو سەردەمەی کوردستان و هەموو تاوانەکان دەخەنە ئەستۆی خەڵکی کوردستان و هێزە سیاسییەکان و نوێنەرانی ئەوان. لە لاپەڕەی 55ی “چشمانداز ایران – ویژه کردستان” ژمارە دوودا ئاغای صباغیان ئاوا دەڵێ:

«پرسیار: ڕووداوەکانی شاری پاوە کە هاتە پێش، ئایەتوڵڵا خومەینی فەرمانی دا لە ٢٤دا شەڕ و پێکدادان لە پاوە کۆتایی پێ بهێنرێت و ڕۆژی دواتریش فەرمانی دا هێزی سەربازیی بەرەو سنە وەڕێکەون. ئەمە لە کاتێکدا بوو کە پارێزگاری هەڵبژێردراوی دەوڵەت لە کوردستان لە چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ ڕۆژنامە بیانیی و ناوخۆییەکاندا سەرسووڕمانی خۆی لەم بابەتەوە دەربڕی. ئەو دیگوت لە سنە هیچ خەبەرێک نییە. کێشەیەک نییە. ئەی باشە ئەم شەڕە ڕاگەیاندنە بۆچی بوو؟

وەڵام: گوتم کە هەواڵەکانیان بە هەڵە بڵاودەکردەوە. مەرحوومی خومەینی بڕیارێکی دابوو کە زۆر لەجێی خۆی نەبوو، دواتر کاتێک ڕایانگەیاند لە سنە هیچ خەبەرێک نییە، ئیتر زۆر درەنگ بوو.»

شەڕی سێ مانگە و بەرەنگاربوونەوەی قارەمانانەی خەڵکی کوردستان لە وەها زەمینەیەکدا بوو کە هێزە چەکدارەکانی ئێران لە زەمین و لە ئاسمانەوە بە شێوەیەکی زۆر بەربڵاو شاڵاویان هێنایە سەر کوردستان و شەپۆلی ئێعدامەکان بە دەستی ئایەتوڵڵا خەلخالی جەللاد کەوتەڕێ. هیزە سیاسییەکانی کوردستان هیچ چەشنە ئامادەگییان نەبوو و بەناچار هەتا ناوچە شاخاوییەکانی سەرسنوور پاشەکشەیان کرد. من کە ئەو دەم لای بەڕێز مامۆستا شێخ عێزەدین حوسەینی بووم، جوان لەبیرمە کە چۆن یەکەم ڕۆژنامەوانی ئێرانی کە بەدزییەوە لە تارانەوە هاتبوو بۆ چاوپێکەوتن و نووسینی ڕاپۆرت، لە شەوێکی تاریکی پاییزدا لەناو خێوەتێکدا لە شاخ دیدارمان لەگەڵ کرد.

دوابەدوای ئەم شاڵاو و هێرشانە بۆ سەر گیان و ماڵی خەڵک، لاوانی کوردستان بەتایبەت ڕوویان کردە ڕێزەکانی حیزبی دیموکرات و کۆمەڵە و لە ئاکامدا و لە بەرنگاربوونەوەیەکی قارەمانانەی جەماوەرییدا هێزە چەکدارەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران ناچار بە پاشەکشە کران.

سەرەنجام یەکەم پەیامەکانی کاربەدەستانی ئێران لەمەڕ " بانگەوازی ئاشتی و گفتوگۆ" لە مانگی خەزەڵوەردا گەیشتە لای هێزە سیاسییەکانی کوردستان. سەرەتا دانیشتنێکی فەرمیی بۆ ناوبژیوانی مام جەلال و ئامادەبوونی چەند وەزیرێک لەوانە، داریووش فرووهەر، صباغیان، سەحابی و چەند کەسێکی ئەرتەشی ئێران لە گوندی بەورانی ناوچەی سەردەشت لەگەڵ دەستەیەکی دانووستاندکاری کوردستان بە سەرۆکایەتی مامۆستا شێخ عێزەدین حوسەینی دەستی پێکرد کە منیش لەو دانیشتنەدا بەشدار بووم.

لە شوێنێکی تردا ئاغای صباغیان لە هەمان لاپەڕەی ٥٥ی ژمارەی یەکدا دەڵێ:

“پێش ئەوەی ئەمە (دانووستاندن) دەست پێبکەین، ڕیزە ئێعدامە

ناڕەواكانيى ئايەتوڵڵا خەلخالى كەشوهەواكەى هەستيار كردبوو. خۆى وايدانابوو كە گوايە بيانتۆقێنێت (خەڵكى كوردستان). بۆ نموونە برايەكى لەباتى براكەى ترى ئێعدام كردبوو. . . ئەم كەسە ئيفليج بوو (خۆى نەيدەتوانى بڕوا) هەر بۆيە لەسەر دەستەبەرە برديان و ئێعداميان كرد.”

ڕۆژنامەى ‘كيهان’ پێنجشەممە ١٧ خەزەڵوەرى ١٣٥٨ [٦/١١/١٩٧٩] لاپەڕە ٩ ئاوا دەنووسێت:

«ئەندامانى ‘دەستەى نيازپاكيى’ (دەوڵەت) كە بريتى بوون لە بەڕێزان فرووهەر، صباغيان و سحابى، دوێنێ چوارشەممە گەيشتنە ناو شارى بانه و لە خۆپيشاندانى دژ بە ئەمريكا بەشدارييان كرد. پاش وتارەكەى داريوش فرووهەر لەو كۆبوونەوە چەند هەزار كەسي□دا، بڕيارنامەيەك لەلايەن خەڵكى بانەوە لە سێ خال□دا خوێندرايەوە و درا بە ‘دەستەى نيازپاكيى’؛

١- . . . پشتيوانى لێبڕاوانە لە گەڵاڵەى ٨ خال□ى مەهاباد، . . . [كە چەند ڕۆژ پاش ڕووخانى ڕژيمى شا پەسندكرابوو.]

٢- . . . تەنيا نوێنەرانى گەلى كورد و هێزە سياسييەكان بۆيان هەيە سەبارەت بە كێشەكانى كوردستان (لەگەڵ دەوڵەت) گفتوگۆ بكەن.

٣- چارەسەركردنى كێشەكان لە كوردستان لە گرەوى ئەوەدايە كە مافى دياريكردنى چارەنووس بە فەرمى بناس□ر□ت و . . . و ئەمە تاقە ڕێگايە بۆ چارەسەركردنى كێشەى كوردستان و ئێران. . .»

پاش زنجيرەيەك گفتوگۆ و ديدارى نێوان هێزە سياسييەكانى كوردستان، سەرەنجام توانرا ڕێكەوتنێك ئيمزا بكرێت و بەم چەشنە ‘دەستەى نوێنەرايەتى گەلى كورد’ پێك هات كە تێيدا مامۆستا شێخ عێزەدين وەكوو سەرۆك، حيزبى ديموكرات [دوكتور قاسملوو] وەكوو گوتەبێژ و كۆمەڵە و لقى كوردستانى ڕيكخراوى چريكه فيدايييەكان وەكوو ئەندام ديارىى كران. خومەينى كە سێ مانگ پێشتر فەرمانى جيهاد و سەركوتى لە دژى گەلى كورد دەركردبوو، ئەمجارە پەيامێكى جياوازيى بڵاوكردەوە!

٢ – خومەينى: پەيام بە خوشكان و برايانى كورد ٢٦ى خەزەڵوەر ١٣٥٨[١٧/١١/١٩٧٩]

سڵاو لە خوشكان و برايانى كورد، . . . من تێدەگەم كه لە ژێر حكوومەتى كاتييشدا ئەو جۆرەى كە شياويى خواستى ئێوە و ميللەت بێت، پێتان ڕانەگەيشتوون‏ . . . وە من هيوادارم‏‎ ‎ كەرەستەى پێويست بۆ ڕيفاهيى هەموو ميللەت و بۆ ئێوە برايانى كورد دەستەبەر بكرێت. ‏

داوا دەكەم لە دەستەى تايبەت [نيازپاكيى] كه بەوپەڕى نيازپاكييەوە درێژە بە گفتوگۆكان بدەن؛ وە لەگەڵ كەسايەتييە

ئایینی و سیاسی و میللییەکان و باقی توێژەکان پەیوەندیی بگرن، هەتا بەدیهێنانیی داخوازییەکانی ئەوان – کە داخوازیی ئێمەیشە – بە شێوەیەکی دڵخوازانە جێبەجێ ببێت؛
ئیسلامی گەورە هەموو هەڵاواردنەکان مەحکووم دەکات و . . لە پێنای ئیسلام و کۆماری ئیسلامیدا، مافی بەڕێوەبردنی ناوخۆیی و ناوچەیی و لابردنی هەر چەشنە هەڵاواردنی فەرهەنگی و ئابووری و سیاسی بە هەموو توێژەکانی میللەتە، لەوانە برایانی کورد کە دەوڵەتی کۆماری ئیسلامی بە ئەرکی سەرشانی خۆی دەزانێت و دەستبەر دەبێت بە دابینکردنیان لە زووترین کاتدا . . (صحیفه امام، ج ۱۱، ص ۵۵ سایت 'پرتال امام خمینی')

بە دوای ئەم پەیامەدا بوو کە دەستەیەکی دانووستاندکار لە تارانەوە هاتنە مەهاباد و تاقە یەک جار و بە ماوەی نزیکەی چل دەقیقە لەگەڵ 'دەستەی نوێنەرایەتی گەلی کورد' دا بە فەرمیی کۆبوونەوە!
" سەعات سێ و نیوی ڕۆژی سێشەممە ٢٠ ی بەفرانباری ١٣٥٨ [١١/١٢/١٩٧٩] کۆبوونەوەی فەرمیی دەستەی دەوڵەت لەگەڵ 'دەستەی نوێنەرایەتی گەلی کورد' لە 'فەرمانداریی'(قایمقامییەت) مەهاباد دەستی پێکرد. سەرەتا ئاغای فرووهەر پێخۆش بوونی خۆی لەم دانیشتنە دەربڕی و بە گەشبینییەوە باسی ئاکامەکانی ئەم گفتوگۆیانەی کرد. پاشان مامۆستا شێخ عیزەدین بەیانەکی خوێندەوە که تێیدا هاوکات لەگەڵ بەخێرهێنانی نوێنەرانی دەوڵەت، گوتی: میللەتی کورد هەمیشە ئارەزووی بووە لە دانیشتن و گفتوگۆ لەگەڵ نوێنەرانی فەرمیی دەوڵەتدا بەشداریی بکات و کێشەی نەتەوایەتیی خۆی لە ڕێگای لێک تێگەیشتن و وتووێژەوە چارەسەر بکات. گەلی کوردستان هاوکات لەگەڵ گەلانی ئێران بەشدار بووە لە خەباتی هاوبەشدا و بەردەوام بە مافی ڕەوای خۆیشی تێکۆشاوە.
پاشان مامۆستا شێخ عیزەدین 'دەستەی نوێنەرایەتی گەلی کورد'ی ناساند و گوتی کە لەلایەن کامە هێزی سیاسییەوە بەشداریی کردووە.
بەدوای ئەوەدا ئاغای صباغیان ناڕەزایی خۆی دەربڕی بەرامبەر بە پێکهاتەی 'دەستەی نوێنەرایەتی گەلی کورد' و بەشداربوونی فەرمیی نوێنەرانی کۆمەڵە و چریکی فیایی لە کۆبوونەوەکەدا.
[بە گوتەی بەهرووز سلێمانی نوێنەری لقی کوردستانی چریکهای فدایی خلق]، بەدوای ئەم دەربڕینەی ئاغای صباغیاندا، دوکتور قاسملوو گوتی: پێکهاتەی 'دەستەی نوێنەرایەتی گەلی کورد' پەیوەندیی بە خۆمانەوە هەیە؛ خەڵکی کوردستان دوو هەفتە پێش ئێستا (شەشی ڕێبەندان ٢٧/١١/١٩٧٩) لە خۆپیشاندان و کۆبوونەوەی گەورە و

بەربڵاودا بە شێوەیەکی فەرمیی پشتیوانیی بەرینی خۆیان لەم پێکهاتەی 'دەستەی نوێنەرایەتی گەلی کورد' دەربڕیوە." (ئەم گێڕانەوە لە کاسێتی دەنگیی دیداری نوێنەرانی لایەنە سیاسییەکان لەگەڵ تەلەڤیزیۆنی مەهاباد لە ڕۆژی پێنجشەممە ٢٢ی بەفرانباری ١٣٥٨ دا وەرگیراوە.)

ئایەتوڵڵا کرمانی لە گۆڤاری 'چشم انداز ایران ویژه کردستان' ژماره دوو لاپەڕەی ٩دا زۆر ڕاشکاوانە دەدوێت و قسەکانی ئەو بەرپەرچی ئەو کەسانە دەداتەوە کە تاوانی شکستی گفتوگۆکان دەخەنە ئەستۆی لایەنی کورد. شێخ حسین کرمانی دەڵێ:

«گوتیان 'دەستەیەکی نیازپاکیی' خەریکە دەچێت بۆ کوردستان، تۆیش لەگەڵیان بچۆ، بەڵام ئەندامی ئەو دەستەیە نیت، بەڵکوو چاودێریان بکە و بزانە چی دەکەن.»

هەتا ئێرە بۆمان دەردەکەوێت کە دەستەی نوێنەرانی دەوڵەت سەرەڕای ئەوەی کە هەموویان لێهاتوویی بەڕێوەبردنی کارەکەیان هەبوو وە هەموویشیان بە کۆماری ئیسلامی ئێران وەفادار بوون، لە لایەن نوێنەرێک لە شاری قومەوە لە ژێر چاودێریدا بوون. کرمانی لە درێژەدا دەڵێ:

« گوتم به ئاغای صباغیان کارێکی تایبەتم پێتانە. شوێنەکەیان بۆ چۆڵ کردین. بەنده بووم، مهندس صباغیان، مهندس سحابی و وابزانم کەسێکی تریش بوو. من دەستم پێکرد و گوتم ئەوە خەریکن لەگەڵ ئەوانە وتووێژ دەکەن، ئایا ئەمە مانای ئەوە نادات کە ئەوە خەریکن ئەوانە بە ڕەسمیی دەناسن؟ کۆمەڵه و دیموکرات به رسمیی دەناسن؟ ئەوە خەریکی چین؟ گوتیان ئێستا ئەمە لە دۆخێکی خراپداین و دەرفەوت و ئیمکانێکی ئەوتۆمان نییە. خۆتانیان پێوە سەرقاڵ بکەن کە کارێکی ئەوتۆ و توندوتیژی نەکەن هەتا ئەمە وردە وردە بتوانین دەسەڵاتمان بەسەر سنوورەکاندا زاڵ بکەین. ئەرتەشەکەمان ڕێکوپێک بکەین و هەموو ئەمانە ئارام دەکەینەوە.»

ئاغای سحابی لە ژمارەی یەکەمی 'چشم انداز ایران – ویژە کردستان'دا دەڵێ:

« لە سەردەشت . . گفتوگۆ هەبوو . . من لەبیرمە یەکێک لە کوڕەکانی خۆمان گوتی به رچا ناجیان (ئەندامێکی دەستەی دەوڵەت) ئەوە بۆچی لەگەڵ ئەمانە وتووێژ دەکەن؟ ئەویش گوتی جارێ سیاسەتی ئەمە ئەوەیە کە ئەمانە لە خەڵکەکە جیا بکەینەوە. ئەمانە کەشوهەوایەکیان خولقاندووە و خەڵکەکەیان ترساندووە. ئەمە ئەم شەڕەیان لەگەڵدا هەر دەکەین، بەڵام دەبێ خەڵکیان لێ بتاکێنیەوە. ئاغای خومەینی ئەم سیاسەتەی ئەمەی قبووڵ کرد. هەربۆیە سەرانسەری زستانی ساڵی ١٣٥٨، کەم تا کورت جاروبار دەچووین بۆ کوردستان، . . . »

(چشمانداز ایران، ویژه کردستان ژماره یەک، ل ۶۶)
دیارە بە سەرنجدان لەم لێدوانانە و هەروەها کارشکێنی کردنی لایەنە جۆراوجۆرەکانی سەربە حکوومەت لەلایەک و هەروەها ئاڵوگۆڕەکانی ناوخۆی دەوڵەت کە هاوکات بوو لەگەڵ داگیرکردنی سەفارەتی ئەمریکا و بە بارمتە گرتنی ئەمریکاییەکان، هەموو ئەمانە وایان کرد کە گفتوگۆکان هیچ ئاکامێکیان لێ نەکەوتەوە. تەنانەت هەوڵدانی تاکلایەنانەی حیزبی دیموکراتیش لە ڕێگای سەرەککۆمار بنی صدر و هێندێک لە کاربەدەستانی ترەوە لە تاران هیچ ئاکامێکی نەبوو. هەموو ئاماژەکان ئەوەیان نیشاندەدا کە ڕژیم خۆی ئامادە دەکرد بۆ شاڵاوێکی تازە بۆ سەر کوردستان.

بێ ئاکام مانەوەی گفتوگۆکان لەگەڵ دەستەی تایبەتی دەوڵەت

۳ – خومەینی: ‏‏۲۹ پووشپەڕی ۱۳۵۹ [۲۰/۷/۱۹۸۰] ل□ دوانیی '‏‏‏ئێعتراف به هەڵەی ڕابردوو'

" . . . میللەتی ئێمە شۆڕشگێڕانە هەڵسوکەوتیان کرد و ئێمە نەمانکرد. ئێمە یان مقصرین یان قاصر . . ئەگەر ئەو ڕۆژەی دەیانهەویست بچن بۆ کوردستان بۆ گفتوگۆ، من ئاماژەی ڕەخنەگرانەم پێدان که دەتانهەوێت وتووێژ بکەن، پێویستە لە پێگەی بەهێزبوونەوە بچن. سەرەتا دەبێ ئەرتەش و پاسدارەکان ئەمانە احاگه بکەن، محاگیان بکەن، جا دوایە ئێوە بچن و قسەیان لەگەڵدا بکەن. مسامحه کرا. ئەمە بوو بە سەبەبی ئەوەی ئەم گرفتە درێژخایەنەمان بۆ هاتە پێش و ئەو هەمووە زیانەی لێکەوتەوە." (صحیفه امام، ج ۱۳، ص ٤٦ و ٤٧ سایت 'پرتال امام خمینی')
باشە بابزانین ئاغای صباغیان چۆن باسی دەستپێکردنی پێکدادانەکان دەکات. دەڵێ:
« 'نهچت ێزادی ایران' [ڕێکخراوێکی ئایینی بوو کە هەر لە زەمانی ڕژیمی شاوە بە سەرۆکایەتی مهدی بازرگان دامەزرابوو] هیچ بەرنامه یان لیکدانەوەیەکی سەبارەت بە ناوچە کوردنشینەکان نەبوو. یەکەم کەسێک کە چوو بۆ کوردستان دوکتور (مستەفا) چەمران بوو. دەوروبەری نەورۆز [۱۹۷۹] چوو بۆ کوردستان و لێکۆڵینەوەی کرد و بۆی دەرکەوت کە دەبێ بە شێوەی چریکیی [پێشمەرگانە] بەرەوڕوویان بینەوە. چونکوو هەڵسوکەوتی کوردەکانیش پێشمەرگانە بوو. تەنها کەسێک کە لەو سەردەمەدا خولی ڕاهێنانی چریکیی دیبوو، دوکتور چەمران بوو.

پرسیار: کەوابوو لە ڕاستیدا تاقمی فشار هەبوو بۆ ئەوەی ئەرتەش چالاکیی سەربازی بکات؟

وەڵام: بەڵێ، مەرحوومی قەرەنی [فەرماندەی ئەرتەش] دەیگوت ئەمانە هەتا گەشەیان نەکردووە دەبێ لەگەڵیان بکەوینە شەڕ و لەناویان ببەین. مەرحوومی چەمرانیش زۆر باوەڕی بە گفتوگۆ نەبوو، دەیگوت من چوومەتە ئەوێ و لێکۆڵینەوەم کردووە و دەزانم.»

سەیرە، ئاغای صباغیان و ‘نهچت ئازادی ایران’ و ئەوانەی کە خاوەنی هیچ چەشنە لێکدانەوەیەک سەبارەت بە کوردستان نەبوون، لە ڕاستیدا ببوون بە کەرەستەی دەستی شەڕخوازانی ناو ڕیزەکانی ئەرتەش و سپای پاسداران.

ئێستا با بزانین ئاغای صدرحاج‌سیدجوادی [ماوەیەک وەزیری ناوخۆ بوو] لەم بارەوە چی دەڵێت:

«هەڵبەت مەرحوومی موفتی‌زادە و شێخ‌عیززەدین و لایەنگرانی چەکداری ئەوان قەت نەیانویست لەگەڵ ئێمە شەڕ بکەن.

پرسیار: ئایا باڵەکانی [کۆماری ئیسلامی] کۆکبوون لەسەر کاتی دەستپێکردنی شەڕ. هەمووان رازی بوون بە لێدانی چەکدارانە؟

وەڵام: ئەوە ئاشکرایە کە دەسەڵات بە کردەوە لە دەستی ئاغای خومەینی‌دا بوو و لە لایەن دەوڵەتەوە هیچ هەنگاوێک نەنرا. ئێمە لە دەوڵەتدا ڕازی بە عەمەلییاتی چەکدارانە نەبووین. مهندس بازرگانیش رازی نەبوو. فەرمان، فەرمانی ئیمام بوو. لەسەر سنە . . . ئێمە بە لێکۆڵینەوە بۆمان دەرکەوت کە لەلایەن ئەرتەشیشەوە هەڵە کراوە.»

(‘چشم‌انداز ایران، ویژه کردستان’ ژمارە یەک، لاپەڕە ۴۶، بەهاری ۲۰۰۳)

با بزانین ئاغای سحابی سەبارەت بە خولی دووهەمی شەڕ لە کوردستان چی دەڵێت. بەم لێدوانەدا بۆمان دەردەکەوێت کە چ گاڵتە جاڕییەکە. کەسانێک تێنانەت ئەم قسانەیشیان نەخوێندووەتەوە، بە ئەملاوئەولا و سەڵمینەوە وا باس دەکەن کە گوایە ناردنی هێزی گەورەی ئەرتەش بۆ کوردستان بە مەبەستی شەڕ لەگەڵ عێراقدا بووە! شەڕ لەگەڵ عێراق شەش مانگ دواتر دەستی پێکرد. ئاغای سحابی دەڵێت:

«ڕۆژێکیان لە تەلەڤیزیۆن چاوپێکەوتنێکم کرد و گوتم: ’من ئەگەر بێتوو ڕازی بم بە خودموختاری بۆ کوردستان، وەک ئەوە وایە که بڵێن دەبێ دەستەکانت ببڕنەوە. ئامادەم دەستەکانم ببڕنەوە، وەلێ ئیمزای ناکەم’. ئەمە لە تەلەڤیزیۆنەوە بڵاو بووەوە. دواتر لە ورمێ و لە سەفەرەکەمان پاش دیدار لەگەڵ ئیمام خومەینی و هەروەها لە مەهاباد، زۆرێک لەوانەی نیازپاک بوون و میللی بوون، پێشوازی زۆریان کرد لە قسەکانم. من لەوێ هاوڕێی دیاریکراوم نەبوو. بەڵام کەسانێک کە زۆربەیان ئەندامانی مکتب قرآن و مەرحووم موفتی زادە بوون، لە ئێمە نزیک بوونەوە . .

دوایین شەوەکانی مانگی ڕەشەمە و نزیکی نەورۆز بوو [نەورۆزی

١٩٨٠]، سەعید هات و گوتی سبەینێ دەیانهەوێت هێرش بکەن. قەرار وایە سپا لای کامیارانەوە دەست پێبکەن بەرەو پاوە پێشڕەویی بکەن و ئەم پێشمەرگانەیش [پێشمەرگەی موسوڵمان] بە شوێن ئەواندا دەچن، باشبوو سەرەنجام چەکیان پێدابوون. . . چووین بۆ ‘شورای انقلاب’ و لەگەڵ مەرحووم [ئایەتوڵڵا] بهشتی قسەمان لێ کرد و گوتمان ئەمە کاری تێکدەرانەیە لە بەرنامەی ئێمە و ‘دەستەی تایبەتی گفتوگۆ’یە. . . ئەم شەڕە لەوانەیە بە ماوەیەکی کاتی ببێتە هۆی سەرکوتکردنی ئەوانە، وەلێ تاقمەکان خۆیان وەکوو بەتاوان دەنوێنن و خەڵک بۆ لای خۆیان ڕادەکێشن. ئێمە ئولتیماتۆمی خۆمان دا بە مەرحوومی بهشتی، بەڵام فایدەی نەبوو؛ هەر بۆیە دەستم لە کار کێشایەوە. ‘دەستەی تایبەت بۆ گفتوگۆ’ ئیتر لە نەورۆزی ساڵی ١٣٥٩ بەدواوە ڕۆڵێکی نەما.»

(چشم‌انداز ایران، ویژه کردستان، ژماره یەک لاپەڕەکانی ٦٦-٦٧)

لە کۆتاییدا ماوەتەوە بڵێین هەر پاش ڕووخانی ڕژیمی شا و لە یەکەم ڕۆژەکانی دەسەڵاتی کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە، یەکەم دیدارەکانی نێوان نوێنەرانی گەلی کورد و دەستەیەک لە کاربەدەستانی دەوڵەت لە مەهاباد ڕێکخرا و بەیاننامەی هەشت خاڵی مەهاباد پێشکەش کرا. ئەو کات دەکرا ‘کێشەی کوردستان’ بە بێ توندوتیژی و خوێنڕشتن و بە ڕێزگرتن لە مافە ڕەواکانی خەڵکی کوردستان چارەسەرێکی گونجاوی بۆ بدۆزرێتەوە کە دەیتوانی ڕێگا خۆش بکات بۆ پتەوکردنی دیموکراسی لە ئێرانیش. چل ساڵە سیاسەتی سەرکوت و کوشت و بڕ بەردەوامە و گەلی کورد بەردەوام ڕاوەستاوە و پرسی کورد و مافەکانیشی هەر وا لەجێی خۆی ماوەتەوە.

ئەحمەد ئەسکەندەری – ستۆکهۆلم، گەلاوێژی ١٣٩٨ مانگی هەشتی ٢٠١٩

پەیامەکانی ئەم دواییەی ئۆجەلان و چەند سەرنجێك … زاهیر باهیر

من هەر نەك تەواو پشتگیریی پەیامەکەی ئۆجەلان دەکەم، گەر چی ئەم پەیامە زۆر درەنگکەوت، بەڵکو هیواداریشم کە ناوەرۆکی پەیامەکە بکەوێتە کار.

لەسەرەتای دەستپێکردنەوەی شەڕەوە لە باکور, من بە پەیامەکانی سەر فەیسبوك و وتار و نوسینەکانم و وتووێژ و قسەکردنم، نەك هەر لەگەڵ ئەو شەڕەدا نەبوم بەڵکو ئەوەندە دژی بووم بە تەواوکەری سیاسەتی دەوڵەتی فاشی تورکیام زانیوە لە وێرانکردنی باکور و بەشەکی باشوور و لاوازکردنی پێگەی بزوتنەوەی ڕۆژاواش.
پەیامەکانی ئەجەلان زۆر هەر یەکجار زۆر درەنگ هات، لەگەڵ ئەوەشدا گەر سوودەکیشی نەبێت، ئەوە نیشان دەدات کە کورد لە باکور خوازیاری شەڕ نیین، ئەمە جگە لەوەی کە هەڵوێستی ڕوونی ئەجەلانیش، کە ماوەیەکی درێژبوو لە گومانا مابوەوە لای ئێمە، ئێستا بە ڕاشکاوانە ئاشکرایکرد کە شەڕ و بەردەوامیدان بە شەڕ نامانگەیەنێتە هیچ شوێنێك و ئەوەشی کە بە ئاشتی بەدەستهێنراوە و بەدەستدەهێنرێت، بە شەڕ لەدەستچووە و لەدەستدەچێت.
سەرەڕای گرنگی و بەبایاخی خودی پەیامەکان بەڵام هێشتا دەلاقەیەك کراوەیە تاکو لەوەوەی چەند سەرنجێکی گرنگی لەسەر بدرێت و ڕەنگە سەرسامبوونیشمان بڕەوێنێتەوە.

ئایا ئەجەلان لەگەڵ شەڕدا بوو؟

من هەرگیز باوەڕم بەوە نەبووە کە ئەجەلان لەتەك شەڕدا بووبێت. ئەوەی ئاگاداری هەڵوێستی ئەجەلان و خوێندنەوەی نوێی ئەجەلان بێ بارودۆخەکە بێت و لە نزیکەوە پرۆژەکەی ئەجەلان کە یەکسانی جێندەریی و کۆنفیدرالیزمی دیمۆکرات و ئیکۆلۆجیە، بزانێت، دەرك بەوە دەکات یا ئەو دروشم و پرۆژانە بەتاڵ و بێ گیانن یاخود دەبێت حیزب و بزوتنەوەی چەکداریی پێلبەستبکرێت تاکو ئەوانە جێبەجێبکرێت.
ئەجەلان سیاسییەکی گەمژە نییە. ئەو بە وردی و زۆریش بەوردی خوێندنەوە و توێژینەوەی لەسەر کوردستان و ناوچەکە کردووە، ئەو دەزانێت بوونی حیزب هەر جۆرە حیزبێك، هەروەها هەبوونی شەڕ لەگەڵ هەر لایەن و دەوڵەتێکدا، نەك هەر لەتەك پرۆژەکەیدا نایەتەوە بەڵکو دژیشن پێی. واتە لە هەر شوێنێک شەڕ و بەردەوامدان بە شەڕ هەبێت، ئەوە قسەکردن لەسەر ئەو پرۆژەیە قسەی ڕووتە و قسەش ناچێتە گیرفانی کەسەوە و هەوڵەکانیش لەو بارەدا نەزۆکدەبن . هەر ئەمەش بوو کە جەدەلی گەورەی لە کۆنفرانس و دانیشتنە گەورەکانی ڕیزەکانی پەکەکە دروستکرد و هەمیش ئاشتیخوازیی و ڕاگرتنی شەڕی یەکلایەنەی لەگەڵ خۆیدا هێنا.

نامەکانی ئەجەلان چ پەیامێك دەدەن؟

یەکەم: لە نامەی یەکەمدا هاتووە " ئەو دەتوانێت تەواوی کێشەکان چارەسەر بکات و کۆتایی بە ئەگەری شەڕ بهێنێت لەماوەی یەک

هەفتەدا" وردکردنەوەی ئەم پەیامە ئەوە دەگەیەنێت، کە ئەو تاکە کەس و مەرجەعی باڵایە بۆ دانی بڕیارە گرنگەکان و دەتوانێت بێ پرس و تەدبیری سەرانی پەکەکە ئەم کێشە گەورەیە لابەلابکاتەوە. پرسی دیموکراتییەت لەڕەدا بزرە. یاخود ئەو دەزانێت کە سەرانی پەکەکە یا زۆرینەیان لەگەڵ شەڕدان و لای ئەوان شەڕ ئەگەر وێرانکاریش بێت لە دانیشتن باشترە، لەم بارەشدا پێویست بەوە ناکات کە پرسیان پێبکات بەڵکو بڕیاری خۆیی و سەپاندنی باشترین حەلەکە.

دووەم: گەلێك لە ئەندامانی پەکەکە هەتا لە پلەی باڵادا و لایەنگرانیشی زۆر بەگەرمی پێشوازی ئەم بانگەوازەی ئۆجەلان دەکەن، بە هەنگاوێکی زۆر باش و دروستی دەزانن و شیکردنەوەی ئەرەیانەی بۆ دەکەن ئەمەش بۆ من یانی ڕەخنەکردنی شێوەکەیە و گۆڕینی تاکتیك و ستراتیجییەتی پەکەکەیە. ئا لەم بارەدا دوو پرسیار دێتە پێشەوە. یەکەم: باشە خۆ ئەم برادەرانە دەنگ و ڕەنگ وێزنیان لەناو پەکەکەدا هەیە و لە دەرەوەی بەندیخانەشن کە دەبێت بارودۆخەکە باشتر ببینن، کەواتە بۆچی دوای زیاتر لە 4 ساڵ ئەمان هەست بەوە دەکەن کە پێویستە شەڕ ڕاگیرێ و پرۆسەی ئاشتیی بەگەڕ بکەوێت و ئەم شەڕە یەکجار زەرەرمەندە نەکەن و ئەم هەمووکەسە نەبنە قوربانی و ئەم هەموو شوێنە وێران نەکرێن و ئەم هەموو خێزانە لە زێدی خۆیان هەڵنەکەنرێن و ئەم هەموو دەسکەوتە گەورەیەی کە بەدەستهێنرابوون لە دەستنەچن؟! باشە پاساوی بەردەوامیدان بەم جەنگە وێرانکارییە چی بوو؟ ئایا بستێك بزوتنەوەی پەکەکە و کێشەی کوردی باکوری بردە پێشەوە یاخود بۆ سی ساڵ بردییە دواوە؟ ئایا ئەمە لەدان بوو لە پرسی کورد لە باکور و لە بزوتنەوەی جەماوەریی لە خودی باکور و تورکیا، یا دەستکەوت بوو؟ دووەم: ئەی بۆچی لەو کاتەکدا کە من و زۆرێکی ترمان کە دۆستی نزیک و هاوپشتی کوردانی باکور و ڕۆژاواین و هەر لە سەرەتاوە دەمانزانی وەڵامی ئەردۆگان بە شەڕی چەکداریی بە دەردی ئەستای کورد ناخوات، کەچی لە باشترین حاڵەتدا ناڕەزایدەربڕین بوو بەرانبەر بەچونەکانمان و شەڕەکەیان بە شەڕی بەرگریی دەدایە قەڵەم و لە خراپترین حاڵەتیشدا جار جارە تاوانبارکردنمان بوو بەوەی کە خودی ئەو برادەرانە خۆیان ئارەزوویان دەکرد؟

ئەنجامگیریی:

ئەوە ڕاستیە کە ئاکەپە و خودی ئەردۆگان و تەواوی دەوڵەتەکەی لە قەیرانێکی گەورەدان، بەڵام هەر وەکو پێشتریش وتوومە پەکەکەش لە قەیرانێکی زۆر گەورەدایە**. ڕووداوەکانی ئەم چەند ساڵەی ئەوەی سەلماند کە سیاسەتەکانی ئەردۆگان لە بەرانبەر دەست و

دوژمنەکانیا، یەکجار سەرکەوتووبووە و سیاسییەکی بە توانا و بە ئەزموونە و حساباتی وردی دوورمەدا بە هەموو هەنگاوەکانی دەکات. ئەو ئەوەندە زیرەکانە هەنگاوەکانی ناوە،کڵاوی لەبانسەری هەمویان ناوە هەر بە داعش و بە حکومەتی هەرێم و بەشەکی زۆری گەلی تورکیا و ئەمەریکا و وڵاتانی ڕۆژاوا و و وڵاتانی دەرودراوسێش.

چەندێك ئەمە لە سەز و ویست و ئارەزووەوە دژ بە دەوڵەتی فاشی تورکیا،بنوسین و قسە بکەین ئەو ڕاستییە ناگۆڕێت کە تورکیا لە پێگەیەکی بەهێزدایە و پەکەکەش لە پێگەیەکی زۆر لاوازدایە. ئۆجەلان ئەم ڕاستییە دەزانێت ئەگەر ئاگربەستییەك نەکرێت ئەوە تورکیا بەو پرۆژەیەی کە پلانی بۆکردووە زۆرێك لە ڕۆژاوا داگیردەکات کە دژ بە خواست و یستی کوردە لەبەرئەوە ڕاگرتنی شەڕ و سازشکردن لە تەك دەوڵەتی تورکیادا باشترین پلانە تاکو هەرچەن هەیە لە ماوەیەکی دوورو درێژدا بتوانرێت ئەوەی کە پێش شەڕەکە بەدەستهاتبوو، بەدەستبێتەوە، لە ماوەیەکی زۆر درێژتردا بتوانرێت هەوڵی جێ بەجێکردنی پرۆژەکەی ئۆجەلانیش بدرێت.

ئەمە جگە لەوەی کە ئاگربەستی پەکەکە و وتووێژ لە تەك دەوڵەتی تورکیادا، مەترسی هەڕەشەی تورکیا بەسەر ڕۆژاوا دەڕەوێنێتەوە و ڕەنگە پرسی کشانەوەی هێزی تورکیا لە عەفرین لە قۆناخی دووەمی وتووێژدا بخاتە سەر مێزی دانوستاندن لە تەك تورکیادا. سەرەڕای ئەمانەش نەبوژانەوەی داعشیش ئەگەری ڕوودانی دەبێت. زیاتریش لەمانە هەڕەشەی تۆپ و تەیارەی دەوڵەتی تورکیا بەسەر قەندیل و دەهاتەکانی بناری و هەروەها هاوپەیمانەتی تورکیا و ئێران و حکومەتی هەرێم ڕەنگە عێراقیش لە پلانی هێرشکردنیان بەسەر پەکەکە، ئەگەر کاتیش بێت، لەباربچێت.
بەڕای من ئاکەپە و ئەردۆگان پەلەیان نییە یا رەنگە زۆر بە جددی ئەو بانگەوازەی ئۆجەلان وەرنەگرن، ئەوەش لەبەر بەهێزی پێگەیان و لاوازی پەکەکە کە لەم بارەدا ڕەنگە پیویست بێت کە فشار بخرێتە سەر ئاکەپە تاکو بە پیر ئەو بانگەوازەوە بچێت، دیارە جۆری ئەم فشارانەش زۆرن و لە زۆر کەناڵەوە دەتوانرێت بخرێنە سەر دەوڵەتی تورکیا. هاوکایش ئەگەر تورکیا هەر ئامادە نەبێت، وەستانی شەڕ، یەکلایەنە لای پەکەکەوە، هەشتتا لە سەدا هەزار لەو شەڕە دەڕاوە باشترە لەبەر ئەو هەکارانەی کە لە سەرەوە ناونوسم کردن.

Zaherbaher.com

زاهیر باهیر – لەندەن

16/08/2019

*مەبەست لە نامەکانی ئۆجەلان : یەکەم نامە لە ڕۆژی 08/08/19 لە ڕێگای پارێزەرەکانییەوە. نامەی دووهەم، ڕۆژی 12/08 بوو کە لە ڕێگای موحەمەدی برایەوە ناردییە دەرەوە.
**http://zaherbaher.com/2019/05/08/د□ بێت- پەکەکە- ئەم- هەلە- لەدەس تنەدات- پێش
http://zaherbaher.com/2018/01/10/پەکەکە- بەرەو- کوێ- مل- د□ نێ؟

ڕاگەیەندراوێک لەلایەن کۆمەڵێک ڕۆژنامەنووس و چالاکوانی کۆمەڵگەی مەدەنی بۆ ڕای گشتی

ئێمە وەکو کۆمەڵێک چالاکوان و ڕۆژنامەنووسی سەربەخۆ و بێلایەن ل□ و□ختی بەریتانیا ئیدانەی هەموو ئەو هەڕەشە و فشار و ترس و تۆقاندنانە دەکەینەوە کە لەهەرێمی کوردستان ڕووبەڕوی ڕۆژنام□نوسان و دەنگی ئازاد و ڕای ئازاد دەکرێتەوە وەک خەڵکی بەشەرەفی کوردستان ئاگادارە ماوەی مانگێکە زۆرترین چالاکوان و ڕۆژنامەنووس لەلایەن پارتی و یەکیەتیەوە دووچاری زیندان وئەشکەنەداهاتوونەوە بە دیارترینیشیان دەستگیرکردنی چالاکوان هارون س□□قانەی و لەم ڕۆئێوارەشدا ئەو نامە هەڕەشانەبوون کە بۆ ڕۆژنامەنووس زانکۆ بورهان نێردراون و هەڕەشی ڕفاندنی لێکراوە ئێمە لێرەوە پەنجە بۆ هێزەکانی یەکیەتی درێژدەکەین پاراستنی گیانی ڕۆژنامەنووس زانکۆ بورهان لە ئەستۆی ئەو هێزەیە و داوا لە پارتیش دەکەین بەزووترین کات چالاکوان هارون س□□قانەی ئازادبکات

– شوانە حەسەن ئەبوبەکر / ڕۆژنامەنووس و دەروونناس
–کارمەند خدر ئیسماعیل / چالاکوانی کۆمەڵگەی مەدەنی
– شڤان ئازاد مستەفا / چالاکوانی کۆمەڵگەی مەدەنی
–ئاسۆی ژیان دۆست / چالاکوانی کۆمەڵگەی مەدەنی
–بێوار عبدللە ڕەسوڵ / چالاکوانی کۆمەڵگەی مەدەنی
–محمد علی / چالاکوانی کۆمەڵگەی مەدەنی

– فەرهاد علی گوڵی / چالاکوانی کۆمەڵگەی مەدەنی
– زنار کۆچەر / چالاکوانی کۆمەڵگەی مەدەنی
–وریا پیرۆت ڕەسوڵ / چالاکوانی کۆمەڵگەی مەدەنی
–مەزن مغدید محمد / چالاکوانی کۆمەڵگەی مەدەنی
18/8/2019
بەریتانیا

ئیزۆپ نووسەری چیرۆکە ئەفسانەییەکان بۆ منداڵان … رەزا شوان

کە منداڵ بووین، لە قوتابخانەی سەرەتاییدا دەمانخوێند، لە کتێبی خوێندنەوەی عەرەبی و لە کتێبی خوێندنەوەی ئینگلیزیشدا، کۆمەڵە چیرۆکێکی کورتی ئەفسانەیی خۆشیان تێدابوون، چێژ و خۆشییەکی زۆرمان لە خوێندنەوەی ئەو چیرۆکانە وەردەگرت.. لەو چیرۆکانی کە لەیادمن (لەقلەق و رێوی، گورگ و بەرخۆلە، شێر و مشک، رێوی و کەڵەشێر، مێرووله و کول□□، شوان و گۆزەڵە رۆنەکەی، دوو مراوی و کیسەڵێک، کیژۆڵە لادییەکە و پاتیلە شیرەکەی، ئاشەوان و کو□ک□ی و گوێدرێژەکەی، شوانە درۆزنەکە و گورگ، ق□ل□□ش و رێوی، قازی هێلکەزێڕ، رێوی کلک بڕاو، دوو هاوڕێ و ورچێک، کەروێشک و کیسەڵ، کۆبوونەوەی مشکان، تیتیلە و بیبیلە، کۆتر و مێرووله، ماسییەکی بچکۆلە و راوکەر، هێز لە یەکێتی دایە، قەلەڕەش و گۆزە، چەقەڵ و قەلەڕەش،...تاد) لەو کتێبانەدا ناوی چیرۆکنووسەکان نەنووسرابوون، ئێمەش لەو تەمەنەدا مەراقی ناوی نووسەرەکانیان نەبووین، ئەوەشمان بە خەیاڵدا ناهات و لە مامۆستاکانمان ناپرسی کە چۆن (رێوی، لەقلەق، گورگ، چەقەڵ، قەلەڕەش، کەڵەشێر، کیسەڵ، شێر، ورچ، کەروێشک، بەرخۆلە،.. تاد) وەکوو مرۆڤ بە هەموو زمانێک قسەدەکەن، پێدەکەن، خەون دەبینن، یارمەتی داماو دەدەن، لە زمانی ی□ک□تری دەگەن. ئێستا دەزانین کە بەشێک لەو چیرۆکە ئەفسانەییانە لە نووسینی (ئیزۆپ – یۆنانی) و بەشی

زۆریشیان لە نووسینی نووسەری بە ناوبانگی فەرەنسی (لافۆنتین)ە، بەشێکیشیان چیرۆکی فۆلکلۆری و ئەفسانەیی کوردیمانن.
چیرۆکی ئەفسانەیی، جۆرێکە لە جۆرەکانی چیرۆک، کە لە چیرۆک و لە ئەدەبی فۆلکلۆری هەموو گەلاندا هەیە. زۆربەی چیرۆکە ئەفسانەییەکان بە زمانی ئاژەڵ و باڵندە و مێروو و دار و شتی سروشتییەوە نووسیویانن. رووداوەکانی چیرۆکە ئەفسانەییەکان راستنین و هەڵبەستراون، گوزارشت و داڕشتنی خەیاڵی نووسەرانن. بەڵام لە راستیدا لە خودی رەفتارەکان و رووداو و کردارەکانی مرۆڤەوە ئیلهامیان لێوە وەرگرتوون.. چیرۆکنووسان بە شێوازێکی ئەدەبی و هونەری دایانڕشتوون، و مەبەستی شاراوەیان بە گوێگران و خوێنەران گەیاندوون. لە ترسی دەسەڵاتدارانی زۆردار و ستەمکاران، لە ترسی و بەدکاران و ناپاکان و شەڕخوازان. نەیانوێراوە راستەوخۆ و بە راشکاوی، رەخنەیان لێبگرن و دژایەتییان بکەن.. پەنایان بە قسەی بە توێکڵ و پلار و تانە و تەشەر و لۆمە و توانج گرتن، بردوون، بە زمانی ئاژەڵ و باڵندە رخنەکانیان دەربڕیون و پەیامەکانیان گەیاندوون.

چیرۆکی ئەفسانەیی بە زۆری جەڤەنگی و هێمایین، ئاژەڵەکان کراون بە دەمامکی کەسانی هاوخوو و هاوخەسڵەت و هاوکردەوە، بۆ نموونە (گورگ بۆ هاری و چاوچنۆکی، چەقەڵ بۆ نەوسنی و چڵێسی، رێوی بۆ فێڵبازی و هەڵخەڵەتاندن، شێر بۆ زۆرداری و قورخکردنی دەسەڵات، سەگ بۆ بەئەمەکی، پشیلە بۆ سپڵەیی، مەڕ بۆ گەلێکی داماو و بێدەسەڵات، مار بۆ بەدکاری، گوێدرێژ بۆ بێهۆشی، هەڵۆ بۆ ئازایی،… تاد) بەڵام مەرج نییە کە ئەم خەسڵەتە جەڤەنگی و هێماییانە چەسپاو و گشتی بن. هەندێ جار رێوی دەبێتە هێما و مژدەی خێرخوازی. کاتێ کە مرۆڤ بە کارێکی خێر بچێت و گەشبینی و بەختەوەریی بە دوایدابێت، لە کوردەواری دا، دەڵێن (رێوی هاتووە بە پیرتەوە) واتە بەختەوەریت و بەخت رووی تێکردوویت.

چیرۆکە ئەفسانەیی و هێماییەکان، بە زۆری بە پەندێک یا بە ئامۆژگارییەک یا بە رستەیەکی رەوشتی کۆتاییەکانیان دێت، بەڵام نووسەرانی ئەم چیرۆکانە، بە زۆری هەڵهێنجاندنی مەبەستی چیرۆکەکانیان بە خوێنەران بەجێهێشتوون، بۆ نموونە مەبەست لەم کورتە چیرۆکە ئەفسانەییانەدا، کە

ل□و باو□□دام هەر هەموومان خوێندوومان□تەوە: لە چیرۆکی (گورگ و بەرخ□□ل□) دا مەبەستەکەی (کە زۆر هات.. قەواڵە بەتاڵە) لە چیرۆکی (شێر و مشک) دا مەبەستەکەی (مەرج نییە کە بەهێزی و لەخۆبایی بوونی مر□ق، ل□ تەنگانە رزگاری بکات.. دەشێ کەسێکی بچووک فریای بکەوێت و رزگاری بکات کە ئەو بەهەندی نەزانیبوو) لە چیرۆکی (قەلەڕەش و رێوی) دا مەبەستەکەی (نا بێت مر□ق ب□ زمانی لووس و پیاهەڵدان و بە فشکردنەوە و ستایشی بێبنەمای مەبەستدار فریوبخوات و تێبکەوێت و هەڵبخەڵەتێت و ئەوەی هەیەتی لە دەستی خۆی بدات.. پەشیمانیشی بێسوودە) لە چیرۆکی (قازی هێلکەزێڕ) دا مەبەستەکەی (چاونەزێڕ و چاوچنۆک و تەماحکارە کە تێربوونیان نییە) لە چیرۆکی (مێروولە و کوللە) دا مەبەستەکەی (دەستی ماندوو.. لەسەر سکی تێرە) یا (گەر کار نەکەیت.. ناخۆیت. یا ئەوەی لە ئەمڕۆدا کار بۆ بەیانی نەکات.. بەیانی بە برسێتی دەمێنێتەوە) لە چیرۆکی (لەق لەق و رێوی) دا مەبەستەکەی (ئەوەی فێڵ بکات.. فێڵی لێدەکرێت) لە چیرۆکی (شوان و گۆزە ڕۆن) و چیرۆکی (کیژۆڵە و پاتیلە شیرەکەی) دا مەبەستی ئەم دوو چیرۆکە ئەوەیە (کەس بە خەیاڵ.. نا بێت بە ماڵ).
لە چیرۆکی (کۆتر و مێروولە) دا مەبەستەکەی (چاکە.. چاکەی لەدوایە)… تاد.

بەڵام لە چیرۆکی ریالیزمی دا، نووسەر بەبێ ترس و بە راشکاوی گوزارشت لە رای خۆی دەکات، رەخنە دەگرێت و پەیام و مەبەستەکەی ناشارێتەوە و دەیگەیەنێت.

نموونەی چیرۆکە ئەفسانەییە خەیاڵئامێزەکان، چیرۆکەکانی فەیلەسووفی هیندی (بەیدەبا) یە کە لەژێر ناوی(کلیلە و دیمنە) دا نووسراون.. هەروەها چیرۆکەکانی چیرۆکنووس (هیزیۆدۆس — یۆنانی) کە هەشت سەد ساڵ پێش زایینی چیرۆکەکانی نووسیون. و (ئیزۆپ – یۆنانی) شەش سەد ساڵ پێش زایینی چیرۆکەکانی نووسیون. دووریش نییە کە ئەوانیش لە دەمی خەڵکییەوە هەندێ لەو چیرۆکانەیان وەرگرتووبن. و بە ناوی خۆیانەوە لە فۆرمێکی ئەدەبیدا نووسیویانن. چەندین چیرۆکی ئەفسانەیی خیاڵئامێزیش هەن، کە بۆ سەردەمی ف□یرعەونییەکان (میسرییە کۆنەکان) د□گ□□ن□و□. چیر□کی (گ□ل□گام□ش)ی بە ناوبانگی سۆمەرییەکانیش لە دۆڵی دووروو باردا، نموونەیەکی دێرین و بەناوبانگی ت□ر□، لە چیرۆکە ئەفسانەییە

خەیاڵئامێزەکان.
بێگومان گەلی کوردیشمان خاوەنی گەنجینەیەکی پڕ لە دەیان چیرۆکی ئەفسانەیی و خەیاڵئامێزە، بۆ نموونە (پیرێژنی جادووباز و چەرخوفەلەکەکەی، تیتلە و بیبلە، گورگ و بەرخەلە، لەسەر باڵی سیمرخ، مریشکە قوندە، چل تووتی، ئەژدیها و کوڕە ئازاکە، گۆڕنەترسێکە، کاکەڵە زێڕین، ڕێوی گەرمیان و کوێستان، داربڕ و تەوەرەکەی،... تاد)

ئەفسانە و چیرۆکی ئەفسانەیی خەیاڵئامێز، لە کولتووری هەموو گەلانی دنیادا هەیە، بوونە بە بەشێکی نەمر لە کەلەپووری میللی و فۆلکلۆری نەتەوایەتی.. هەندێ لە چیرۆکە ئەفسانەییەکان، بوونە بە ئەفسانەی جیهانی و، هەر گەلێک ڕەسەنایەتییان بۆ خۆی دەگەڕێنێتەوە.
چیرۆکە ئەفسانەییەکان، پڕن لە پەندی جوان و لە قسەی نەستەق و لە ئامۆژگاری و لە ڕێنمایی بەسوود و لە چاکەخوازی و لە وانەی پەروەردەیی و کۆمەڵایەتی و لە ڕەفتاری ڕاست و لە بەهای جوان و لە ئازایەتی و پیاوەتی و لە سەرچڵی.. پڕن لە ڕەخنە و لە توانجی سیاسی و تەشەر و لە قسەی بە تویکڵ. پەردە لەسەر ستەمکاری و زۆرداری و چەوسانەوە و ناڕەوایی و نادادپەروەری و ناپاکی هەڵدەماڵن.
منداڵان و گەورەکانیش چێژ و خۆشی و سوودێکی زۆر لە خوێندنەوەی چیرۆکە ئەفسانەییەکان وەردەگرن، هەستیان دەبزوێنن و گەشە بە چێژ و بە حەزی ئەدەبی و هونەرییان دەکەن و ئاسۆی ڕۆشنبیرییان فراوانتر دەکەن و فەرهەنگی وشەکانیان دەوڵەمەندتر دەکەن.. تا ئەمڕۆش تام و چێژ و سوودی ئەم چیرۆکە ئەفسانەییانە کاڵ نەبوونەتەوە و کاڵیش نابنەوە.. بۆیە بەشێکی زۆریان بوونەتە بابەتی کتێبەکانی خوێندنەوە لە قوتابخانە بنەڕەتییەکاندا، لە پرۆگرامی خوێندنی زمانی وڵاتاندا. چونکە چیرۆک هۆکارێکی ئاسان و گرنگی فێربوون و پەروەردەکردنی منداڵانە.
بە سەدان لەم چیرۆکە ئەفسانەییانە، بە هەموو زمانەکانی گەلانی جیهان، بە زمانی کوردیشەوە، بە شێوازێکی سووک و ئاسان و جوان، لە پەرتووکی وێنەداری ڕەنگاوڕەنگدا نووسراونەتەوە و چاپکراون و بەشی منداڵانیان لە پەرتووکخانەکاندا پێ ڕازاندوونەتەوە.. منداڵان و گەورەکانیش سوود و پەند لەم چیرۆکانە وەردەگرن.

لە ئەمڕۆشدا بەشێکی زۆری چیرۆکنووسان و شاعیرانی ناسراوی منداڵان لە جیهاندا، چیرۆکشیعری ئەفسانەیی خەیاڵئامێز بۆ منداڵان دەنووسن، چونکە خەیاڵ خەسڵەتێکی گرنگە لە خەسڵەتەکانی قۆناغی منداڵی. لە شاعیرانی ناسراوی کوردیشمان کە بەجگە لە نووسینی شیعر بۆ گەورەکان، کۆمەڵێک لە شاعیرانی کۆچکردوومان و لە شاعیرانی لە ژیانداى ئەمڕۆشمان، چەندین چیرۆکشیعری خەیاڵئامێز و جەڤەنگی جوانیان بە زمانێکی ئاسان و شیرین بۆ منداڵانی کوردمان نووسیون.. خوێنەران و هەوادارانی ئەدەبی منداڵان ناوەکانیان دەزانن و ئاشنای هۆنەراوە و چیرۆکەکانیانن.

چیرۆکی ئەفسانەیی و خەیاڵئامێزی گونجاو بۆ منداڵان. ئەو چیرۆکانەن کە کورتن و بەشێوازێکی ئاسان و سووک و بە زمانێکی ناسک و شیرین و رەوان و تەڕ و پاراو داڕێژراون، کە وشە و رستەکانی لە فەرهەنگی زمانی منداڵانەوە وەرگیراون. لەگەڵ جیهانی خەیاڵیشیاندا گونجاوبن.. کۆتاییەکانیشیان تراژیدی و ترسناک نەبن.

نووسەری بەناوبانگی فەرەنسی (جان دی لافۆنتین: (١٦٢١ ـ ١٦٩٥) کە کەڵە نووسەرێکی جیهانی ناسراوە، لە ماوەی (٢٦) ساڵدا، لە (١٦٦٨ـ١٦٩٤) لە دوانزە پەرتووکی چاپکراودا (٢٤٣) چیرۆکشیعری ئەفسانەیی و جەڤەنگی بۆ منداڵان نووسیون و بڵاوی کردوونەتەوە. لافۆنتین لە جیهاندا بە (شای چیرۆکشیعر و مەتەڵ و ئەفسانە) ناسراوە. زۆر لە شاعیران و چیرۆکنووسانی جیهانی ناسراو، سوودیان لە چیرۆکەکانی لافۆنتین وەرگرتوون و لەسەر شێواز و ریچکەی ئەو، چیرۆک و چیرۆکشیعریان نووسیوە، لەوانەش میری شاعیرانی عەرەب (ئەحمەد شەوقی) کە بەڕەچەڵـەک کوردە. زیاتر لە پەنجا چیرۆکشیعری بۆ منداڵان نووسیوە. شەوقی خۆشی دان بەوەدا دەنێت کە چیرۆکەکانی لافۆنتین کاری تێکردوون. هەروەها شاعیری پۆڵەندی (ئیگناس گراسیس) و (ئیڤان کریلۆڤ) و (مەکسیم گۆرگی) رووسی.
لە شاعیرە نەمرەکانی کوردی خۆشمان کە چیرۆکە شیعریان بۆ منداڵان نووسیون و لە چیرۆکەکانی لاڤۆنتین و ئەزوپەوە وەریان گرتوون و بە تام و چێژێکی کوردییەوە، بە چیرۆکشیعر نووسیویانن:
پیرەمێرد، فایق بێکەس، هەژار موکریانی، کاکەی فەلاح.
(پیرەمێرد) دوو چیرۆکشیعری جوانی بۆ منداڵان هەڵـێنیوەتەوە (رێوی و کەڵەشێر) و (قەلەباچەکە و باخەوان)، (فایق بێکەس)

چیرۆکەشیعری (دوو مەراوی و بەقەک)، (هەژار موکریانی)
چیرۆکەشیعری (کەبوونەوەی مشکان)، (کاکەی فەللاح) یش
چیرۆکەشیعری (گۆدرەژەک لە کۆوەی شەڕدا ـ یا ـ شەڕی ساختە). بەلای منەوە شانەی (موحاکەمەی مام چەوەندەر) ی شاعیری گەورەی گەلەکامان (عەبدوڵڵا گۆران) کە زادەی بیری گۆران خۆیەتی، لە ئاستی چیرۆکەشیعرییەکانی لافۆنتین، گەر زیاتر نەبێت، هیچی لەوانەی ئەو کەمتر نییە.
ئەم نووسەر و شاعیرە نەمرانەشمان: (نەجمەدین مەلا) و مامۆستا (ڕەمزی قەزاز) و مامۆستا (فەرەیدوون عەلی ئەمین) و مامۆستا (عومەر عەلی ئەمین)، کەمەیەک لە شاعیران و چیرۆکنووسانی ئەمڕۆشمان. ئەم بوارەیان بەسەرکردوونەتەوە و چەندین چیرۆکی خەیاڵئامێز و ئەفسانەییان بە منداڵانی کوردمان نووسیوون.

لافۆنتین بە داهێنەری چیرۆکەشیعری ئەفسانەیی دادەنرێت. بەڵام لافۆنتین نایشارێتەوە و دان بەوەدا دەنێت، کە چیرۆکە ئەفسانەییەکانی (ئیزۆپ) ی یۆنانی و (بەیدبا)ی هیندی و (قیدەر)ی لاتینی و چەند چیرۆکنووسێکی تر، کاری تێکردوون و سوودی زۆری لێیان وەرگرتوون. گەلێک لە چیرۆکەکانی لەگەڵ چیرۆکەکانی (ئیزۆپ)دا تێکەڵ بوونە.
یان هەندێک لە چیرۆکەکانی لافۆنتینیش دراونەتە پاڵ ئیزۆپ و بە نووسینی ئەوەی دەزانن.. لە ڕاستیدا، تا ئەمڕۆش لە بواری نووسینی چیرۆکەشیعری ئەفسانەیی بە منداڵان، هیچ شاعیر و چیرۆکنووسێک لە جیهاندا، نەگەیشتوونەتە ئاستی لافۆنتین.. ئەوەی کە جیاوازیشی بە چیرۆکە ئەفسانەییەکانی لافۆنتین بەخشیون، ئەوەیە کە چیرۆکەکانی بە شێوازێکی ئەدەبی و هونەری هەندە ناسک و شیرین و جوان داڕشتوون.. کە شەقەی جیاوازی و تایبەتمەندییان پێوە دیارە.. چیرۆکەکانی لەبەر کورتی و ئاسانی و سوودی ئەدەبی و پەروەردەییان. وریان گەڕاون بە سەر هەموو زمانەکانی جیهان و خراونەتە پڕۆگرامەکانی پەرتووکەکانی خوێندنەوە بە منداڵان.. چێژ لێوەردەگرن و بە ئاسانیش لە مەبەستەکانیان تێدەگەن.
ئەم پێشەکییەم بە پێویست زانی بە ئەوەی بەمە سەر باسی چیرۆکنووس ئیزۆپ.
(ئیزوپ: ٦٢٠ ـ ٥٦٤) پێش زاینی
یۆنان لانکەی شارستانی و وڵاتی فەیلەسووفەکان و

بیرمەندان و نووسەران و مێژوونووسە مەزنەکانی جیهان، وەکوو: سوکرات، ئەفلاتوون، ئەرستۆ، گالینۆس، هۆمیرۆس، ئەرگیلۆس، هیرۆدۆت، سۆفۆکلیس، زەیزۆفۆن، ئیزۆپ، ئەسکەندەری گەورە. وڵاتی گەلانی گریک و خواوەندەکانی هێز و شەڕ و خۆشەویستی و ئاشتی.

یۆنانییەکان لە بواری ئەدەبدا باڵادەست بوون، سامانێکی ئەدەبی گرنگیان بۆ سەرجەم ئادەمیزاد بەخشی.. بەو ئاراستەیەش منداڵانیان گەش و پەروەردە دەکردن و رایان دەهێنان و رێنماییان دەکردن، کە پشت بەخۆیان ببەستن و بەرپرسیارییەتی هەڵبگرن.

سووربوون لەسەر ئەوەی کە فێری ئازایەتی و دلێری و پاڵەوانی و بەرگری لەخۆیان بکەن، لە میانەی راهێنانی جەستەیی و دەروونی و هەمیشەییەوە.. بەیەی چیرۆک و هەقایەت و چیرۆکە ئەفسانەییەکانیان بۆ منداڵەکان بە هێنانەدیی ئەو ئامانجانە بوون.

ئیزۆپ کێیە؟

ئیزۆپ، لە سەدەی شەشەمی پێش زاینی لە (ئەسینا) ی پایتەختی یۆنان لەدایکبووە.

ئەسینا گەورەترین شاری جیهان نەبوو، بەڵام یەکێک بوو لە گرنگترین شارەکان.

ئیزۆپ، فەیلەسووف و بلیمەت و چیرۆکنووسێکی یۆنانی بوو، بەڵکو لە جیهاندا بە باوک و بە پێشەنگی چیرۆکی ئەفسانەیی دادەنرێت.. ئیزۆپ پیاوێکی چاکساز و باشەخوازبوو. چیرۆکە ئەفسانەییەکانی بوونە سەرچاوەیەکی گرنگی سوود لێوەرگرتن بۆ گوتاربێژان و بۆ گەڕەینی ڕەوەوی هەندێ لە قەشەکان و پیاوانی کەنیسەکان.

چیرۆکەکانی ئیزۆپ بە ناوبانگترین چیرۆکە ئەفسانەییەکانی یۆنان و جیهانن. کە گەورە و بچووک دەیانخوێننەوە، خۆشی و پەند و سوودێکی زۆریان لێوەردەگرن. چیرۆکەکانی ئیزۆپ، درێژەدانە بە چیرۆک و هەقایەت و نەزیلە کەنەکانی یۆنان. کە بە زمانی ئاژەڵ و باڵندە و گیانەوەرانی ترەوە وتراون.. ئیزۆپ هەندێ جاریش لە هاوشێوەی چیرۆکەکانی نووسەری بەناوبانگی هیندی (بەیدەبا) ی نووسەری چیرۆکەکانی (کەلیلە و دیمنە). کە بیرمەندی فارسی (عەبدوڵڵا کوڕی موقەفەع) لە فارسییەوە وەری گێڕاوە بۆ سەر زمانی عەرەبی.. (عومەر تۆفیق) ش لە ساڵی (١٩٧٠) دا، وەرگێڕاوە بۆ سەر زمانی کوردیمان، (محەمەد سالەح گەڵاڵی) ش، وەری گێڕاوە بۆ کوردی، لە عەرەبییەکەی (عەبدوڵڵا موقەفەع)ەوە وەریان گێڕاوە.

ژمارەی چیرۆکە کۆکراوە و چاپکراوەکانی ئیزۆپ، زیاتر لە (٣١١) چیرۆکن. کۆمەڵەی یەکەمی چیرۆکەکانی لە ساڵی (٣٠٠)ی پێش زایینی، بە یەکەمین جار لە پەرتووکێکدا، لەژێر ناوی (ئەفسانەکانی ئیزۆپ) دا، نووسران و خرانە بەردەستی هۆگرانی خوێندنەوەی چیرۆک.. کەوتنە سەر زاری گەورە و منداڵانی یۆنان و دەرەوەی یۆنان دا، لەو کاتەدا چاپ نەبوو بە دەست روونووس و کۆپیان دەکرد.

چیرۆکی ئەفسانەیی، بەوە ناسراوە کە کورت و ئاسانە.. بە چیرۆکی (ئەلگۆریا) ش ناودەبرێت، واتە چیرۆکی جەڤەنگی، کە بە زۆری بە ناوی ئاژەڵ و باڵندەوە وتراون.

چیرۆکەکە ئەفسانەییەکانی ئیزۆپ، گوزارشت لە ململانێ و زۆرانبازی لە نێوان دوو دژەکار یا دوو خەسڵەتی جیاوازی مرۆڤ دەکەن. ململانێ لە نێوان: دەسەڵاتدار و گەلدا، زۆردار و زۆرلێکراودا، زیرەکی و گەمژەییدا، راستی و درۆدا، سەرکەوتن و بەزیندا، بردنەوە و دۆڕاندندا، چاکەخوازی و خراپەخوازیدا، خۆڕاگری و ملکەچیدا، گەشبینی و رەشبینیدا، هیوا و بێ ئومێدیدا، دڵسۆزی و ناپاکیدا،... تاد.

بەشێکیش لە چیرۆکە ئەفسانەییەکانی ئیزۆپ لە دانانی خۆی نین و دراونەتە پاڵی.

هەر وەکوو چۆن، بە دەیان چیرۆک و نوکتەی خۆش دراونەتە پاڵ (مەلا مەزبوورە)

و (خاڵە رەجەب) و (ئەحەی کەڵەنوو) و (لالە سەرحەد) و (ئەحەل) ەوە.

چەند را و قسە و بۆچوونێکی جیاواز دەربارەی کەسایەتی ئیزۆپ و چیرۆکەکانی هەن. کۆمەڵەی یەکەمی توێژەران، ئیزۆپ بە کەسایەتییەکی راست نازانن، بە کەسایەتییەکی ئەفسانەیی دروستکراو دەزانن، کە کۆمەڵێکی زۆر لە چیرۆکی ئەفسانەیی یۆنانیان داونەتە پاڵی. چیرۆک دانەپاڵیش، تەنها لە ناو یۆنانییەکاندا نەبووە، بەڵکو لە نەو گەلانی تریشدا هەبووە، بۆ نموونە: عەرەبەکان (عەنتەر کوڕی شەداد) بەو شێوەی کە عەرەبەکان باسی دەکەن، کە کردوویانە بە پاڵەوانێکی شەڕکەری نەبەز، بە دەیان چیرۆکی ئازایەتییان داوەتە پاڵی.. بەڵام لە راستیدا، عەنتەر کەسایەتییەکی راست نییە و ئەفسانەییە. (رۆستەمی زاڵ) یش کە ئێمەی کورد و فارس کردوومانە بە پاڵەوانێکی لە توانابەدەر، کەسایەتییەکی ئەفسانەییە. (دۆکیشۆت) کەسایەتییەکی ئەفسانەییە.

کۆمەڵەی دووەمی توێژەران، ئیزۆپ بە کەسایەتییەکی (نیوچە

ئەفسانەیی) دەزانن، کە بە سەدان چیرۆکی خۆشی ئەفسانەیی داناوە، کەچی هەر ئەم کۆمەڵەیە پێیان وایە کە راستە ئەو چیرۆکانە لە نووسینی ئیزۆپ خۆیەتی. کەواتە ئەم بۆچوونەیان ئەوە دەسەلمێنێت، کە ئیزۆپ کەسایەتییەکی راست بووە نەک نیوچە ئەفسانەیی.

کۆمەڵەی سێیەمی توێژەران، لە سەرووی هەمووشیانەوە مێژوونووسی یۆنانی (هیرۆدۆت: ٤٨٤ ــ ٤٢٥) ی پێش زاینی، کە بە باوکی مێژوو ناودەبرێت. ئیزۆپ

بە کەسایەتییەکی راستی دەزانێت، رەتی دەکاتەوە کە کەسایەتییەکی ئەفسانەیی بێت.

هەندێ لە ناودارانی یۆنانیش لە نووسینەکانیاندا، ناوی ئیزۆپیان هێناون و جەخت لە راستی کەسایەتی ئیزۆپ دەکەنەوە، لەوانەش (ئەفلاتوون، ئەرستۆ، ئەرشۆڤان، ئەکسیۆڤان). لە پەرتووکێکی کۆنیشدا، کە لە سەدەی یەکەمی دوای زاینی دەرکراوە، دەرباری (ژیانی ئیزۆپ) باس لەوە دەکات کە ئیزۆپ کەسایەتییەکی راستی بووە.

مێژووش ئەوەمان بۆ دەگێڕێتەوە کە ئیزۆپ کۆیلەیەک بووە. لەگەڵ دوو کۆیلەی تردا بردوویانن بۆ بازاڕی فرۆشتنی کۆیلەکان بۆ فرۆشتنیان. پیاوێکی کۆیلەکڕ بە ناوی (کزانسۆس) دەچێت بۆ ئەو بازاڕە بۆ کڕینی کۆیلەیەک. چاوی بە ئیزۆپ و بە دوو کۆیلەکەی تر کەوت. لە دوو کۆیلەکەی پرسی.

کزانسۆس: ئێوە دەتوانن چی بکەن؟

دوو کۆیلەکە: گەورەمان، ئێمە دەتوانین هەموو شتێک بکەین.

کزانسۆس (هەمان پرسیاریشی لە ئیزۆپ کرد): ئەی تۆ دەتوانیت چی بکەیت؟

ئیزۆپ: گەورەم، من ناتوانم هیچ شتێک بکەم.

کزانسۆس (بە سەرسوڕمانەوە): بۆچی ناتوانیت هیچ شتێک بکەیت؟!

ئیزۆپ: گەورەم، هەردوو هاوڕێکەم، هیچ شتێکیان نەهێشتو□ کە من بیکەم.

کزانسۆس (سەرسامی زیرەکییەکەی بوو): باشە گەر ئێستا داوای چەند پارەیان کرد، بیاندەمێ و بتکڕم، دەبیت بە پیاوێکی باش و دەستپاک؟

ئیزۆپ: گەورەم تۆ بکڕیت یا نەمکڕیت، من هەر بە پیاوباشی و دەستپاکی دەمێنمەوە.

کزانسۆس (زیاتر بە وەڵامەکەی ئیزۆپ سەرسام دەبێت و لێی

دەپرسێت): ئێستا بە راستی پێم بڵێ، هەوڵی راکردن نادەیت؟
ئیزۆپ: گەورەم، بە درێژایی ژیانت، ئەوەت بیستووە کە باڵندەیەک لە ناو قەفەزدا بێت و هەوڵی راکردن نەدات؟ یا ئەگەر نیازی واشی هەبێت، خاونەکەی لە نیازەکەی ئاگادار بکاتەوە؟
کزانسۆس (هێندەی تر بەم وەڵامەی سەرسام بوو): من دەترسم بۆ هەموو شوێنێک بچیت، خەڵکی گاڵتە بە رووخسار و بە بەژن و باڵای ناقۆڵات بکەن.
ئیزۆپ: گەورەم، پێویستە فەیلەسووف، م□ر□ق ب□ بەژن و باڵای هەڵنەسەنگێنێت،
بەڵکو بە هۆشی.
کزانسۆس بۆی دەرکەوت کە ئیزۆپ کەسێکی دانا و بلیمەتە و دانامێنێت.. بۆیە یەکسەر کڕی. دوایی گەورەیەکی تر بە ناوی (یادمۆن)ەوە، ئیزۆپی لە کزانسۆس کڕی. لەبەر زیرەکی و چیرۆکە فەلسەفییە خۆشەکانی.. یادمۆن، ئیزۆپی ئازاد کرد.
ئیزۆپ زۆر حەزی لە گەشت و گەڕان بوو، چەندین شار و وڵاتان گەڕا. لە دواییدا لە کۆشکی شای (لیدیا) لە شاری (سارۆس) ی پایتەختی ولاتی لیدیادا مایەوە. وڵاتی لیدیا هاوسنوور بوو لەگەڵ ولاتی یۆنان دا، لە دوای چەند ساڵێک تورکە عوسمانییەکان، لە ئاسیای بچووکەوە هاتن و وڵاتی لیدیایان داگیرکرد و لێی نیشتەجێ بوون و ناوی تورکیایان لێنا. واتە ئەوەی ئێستا پێی دەڵێن تورکیا، لیدیای داگیرکراوە. ئیزۆپ وەکوو چیرۆکخوانێک لە کۆشکی شایانەی لیدیادا مایەوە.. شای لیدیا سەرسامی زیرەکی و چیرۆکە خۆشەکانی بوو، رێزی لێدەگرت. نووسەرێکیشی بۆ تەرخان کرد، کە چیرۆکەکانی بنووسێتەوە، بۆ ئەوەی لەیادنەچنەوە.
(بلۆتاک) دەڵێت:” ئیزۆپ ئەندامێکی ئەو شاندە بوو، کە شای لیدیا بۆ کارێکی خێرخوازی ناردی بۆ شاری (دلفای). بەڵام ئیزۆپ لەوێدا، لە ساڵی (٦٥٤)ی پێش زاینی دەکوژرێت. دەربارەی کوشتنەکەی ئیزۆپ. دوو گێڕانەوەی جیاواز هەن بە پێویستی نازانم کە باسی ئەو دوو گێڕانەوەیە بکەین.
گەر ئەو را و بۆچوونانەی سەرەوە، دەرباr□ی کەسایەتی ئیزۆپ راستبن یا ناڕاستبن. بەڵام چیرۆکەکانی ئیزۆپ راستن و لەبەر دەستمانن، کە مێژوو بۆی پاراستووین.
بەشی هەرە زۆری چیرۆکەکانی ئیزۆپ، وەریان گێڕاون بۆ سەر زۆربەی زمانەکانی گەلانی جیهان. بەشێکیان بوونە بە بابەتەکانی پەرتووکی خوێندنەوە لە قوتابخانە بنەڕەتییەکاندا.. کە لە رووی

ئەدەبی و پەروەردەییەوە گونجا و بەسوون بۆ منداڵان.
شاعیران و چیرۆکنووسان و شانۆنووسانی کۆن و نوێ و دەرهێنەرانی کورتە فیلمی کارتۆن بۆ منداڵان، سوودیان لە چیرۆکە ئەفسانەییەکانی ئیزۆپ وەرگرتوون. بە کەمێک دەستکارییەوە، دووبارە بە چیرۆک و هۆنراوە یا بە چیرۆکەهۆنراوە دایان ڕشتوونەتەوە.. هەندێ لەو نووسەر و شاعیرانە، خۆیان بە خاوەنی ئەو چیرۆکە دەستکاریکراوانەی ئیزۆپ دەزانن. لەوانەش شاعیری ناسراوی یۆنانی (بابیریۆس) کە زۆربەی چیرۆکەکانی ئیزۆپی، بە چیرۆکەهۆنراوە، داڕشتوون و بەزادەی بیری خۆی دەزانێت.. نووسەرێکی ڕۆمانیش کە ناوی (ئەفیانۆس)ە، لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، کەمێک لە چیرۆکەکانی ئیزۆپی دەستکاری کردوون و بە چیرۆکی خۆی دەزانێت.. کەمێکی تر لە چیرۆکەکانی ئیزۆپ، بە ناوی نووسەران (ماری دی فرانس) و (جان دی لافۆنتین) ەوە بڵاوبوونەتەوە. (ولیەم کاکستۆن) یش، بەشێکی زۆری لە چیرۆکەکانی ئیزۆپی وەرگێڕاون بۆ سەر زمانی ئینگلیزی. (ئەحمەد شەوقی) ش، چەند چیرۆکێکی ئیزۆپ و لافۆنتینی، بە چیرۆکەهۆنراوە داڕشتوون.. باسی ئەوەشمان کرد، کە هەندێ لە شاعیرانی کوردیشمان، چەند چیرۆکێکی (ئیزۆپ) و (لافۆنتین) یان، لە شێوازی چیرۆکەهۆنراوەدا داڕشتوون.
ئەوەی ئێمە مەبەستمانە و بەلامانەوە گرنگە و دەمانەوێت ئاماژەی پێبدەین، ئەویە
کە لە ئەمڕۆدا، چیرۆکە ئەفسانەییەکانی ئیزۆپ و لافۆنتین، بە منداڵان گونجاون.
پەند و وانەی پەروەردەیی باش و بەسوودیان تێدان.. چیرۆکەکانی ئیزۆپ و لافۆنتین بوونە بە سامانێکی ئەدەبی بە منداڵان. بوونە بە سەرچاوەیەکی گرنگ و بە ئیلهام بەخش، بە بەشێکی زۆر لە چیرۆکنووسان و شاعیرانی بواری ئەدەبی منداڵان.
ئەوەم بەرچاوکەوت، کە نووسەر و وەرگێڕی ناسراوی کورد، دکتۆر (عەزیز گەردی) پەرتووکێکی بە ناوی (چیرۆکەکانی ئیزۆپ) چاپکردووە.. من تا ئێستا ئەم پەرتووکەم نەدیوە. گەر بمدیتایە، بێگومان وەکوو سەرچاوەیەک، ئەم نووسینەمی دەوڵەمەنتر دەکرد.
(*) بۆ نووسینی ئەم بابەتە، سوودم لە چەند سایتێکی عەرەبی و نەرویجی وەرگرتووە. ڕەزا شوان
نەرویج: ٢٠١٩

لە سەر سەکۆی چاوەڕوانی ... سەرهەنگ خامۆش

کەتۆ هاتیت
هێشتا پاسارییەکانی موحیبەت
لە خەو هەڵنەستابوون
کات خەریکی هێنینەوەی
حەیرانێکی دیکە بوو بە زەمەن…

کە تۆ هاتیت
کەنار ماڵئاوایی لەخۆر دەکرد
شەقامەکان خاڵی بوون لە چاوەڕوانی
شار تازە باوێشکی دەدا…

کەتۆ هاتیت
من دەمێک بوو چاوەکانم
لەم تولە ڕێگایەی دەڕوانی
کە لەبەردەم دەرگای دڵی مندا
تەواو دەبوو…

کە تۆ هاتیت
لەمن زێتر
هیچ شتێک وەئاگا نەبوو
لەسەر سەکۆی چاوەڕوانی
هەر خەریکی ژماردنی چرکەکان بووم…

کە تۆ هاتیت
هەر وەک گزنگ لە پەنجەرەی
هەموو ماڵێکدا چویتە ژوورەوە
سڵاوێکت لە هەموو
کوچەو کۆڵانەکانی شار کرد
من نەبێت…